

Fetih Nice Kapılar Açar

TURGUT CANSEVER*

İstanbul son 500 senenin çok büyük bir şehri. Büyük şehir olmak, siyasi yahut iktisadi açıdan etkili olmak dışında bir şey. İstanbul; hem İslâm dünyası, hem de dünya kültürü açısından özel bir önem taşır. *Britannica*'ya göre, insanlığın yönelişindeki en önemli üç şehir; Kudüs, Mekke ve İstanbul'dur. İstanbul'un fethi bu yönelişin en büyük hamlesidir.

Hudeybiye Antlaşması dolayısıyla fetih gündeme geldiğinde, bunun açıklaması, bir zapt etme ya da askerî bir başarı elde etmenin ötesinde, geleceği mümkün kılan bir açılışın sağlanması şeklindeydi. *Fetih*, açılım demektir. Bu anlamda, İstanbul'un Fatih'in eliyle gerçekleşen fethi, İslâm dünyası ve insanlık için benzeri az bulunabilecek, mukayesesine imkân olmayan bir açılımdır.

İstanbul'u fetheden Müslümanlar, "insanın dünyadaki esas vazifesinin dünyayı güzelleştirmek" olduğu mealindeki Hadis-i Şerif'in önemini gözetmenin yolunu aramışlardır. Bu güzelleştirmenin nasıl bir güzelleştirme olduğu da doğrusu büyük önem taşır. Müslümanlar, Hristiyan Batı dünyasının ve modern dünyanın güzelleştirme kriterleri ve amaçlarından oldukça farklı bir güzelleştirme ideolojisine sahiptiler. Bu yapıyı derinliği ile bilmek bizim geleceğimiz açısından da çok önemlidir. Bu güzelleştirme; bütün İslâm kültürlerinde olduğu gibi yapılanın kendi başına var olmasından kaynaklanan, nesnelerin biraraya geliş düzeninden doğan bir uyumu içerir. Fetihten sonra İstanbul'da yapılan her eser, bu dünyayı güzelleştiren bir nesne haline gelir. Fakat bu nesne aynı zamanda bir bütünün de parçasıdır. Her binanın kendi içerisindeki unsurları da, müstakil varlıklar olarak bir bütünlüğün güzelleştirici unsurlarını meydana getirirler. İnsanlık tarihi boyunca bu meseleye büyük bir derinlikle temas eden yegâne kişi, Muhyiddin-i Arabî'dir.

Füsusu'l-Hikem, peygamberlerin hikmetlerinin tarihidir. Muhyiddin-i Arabi bu eserinde her peygamberin hikmetinin içerisinde diğerinin hikmetinin çıktığını belirtir. Birincisinin içerisinde ikinci peygamberin hikmetinin, ikincisinin içerisinde onu takip edenin, daha evvel gelmiş peygamberlerin hikmetlerinin içerisinde de Son Peygamber'in hikmetinin çıktığını, böyle olunca geçmiş peygamberlerin hepsinin hikmetlerinin Son Peygamber'in hikmetine göre değerlendirilmesi lazım geldiğini anlatır. Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bütün peygamberlerin hikmetlerine ilave ettiği ve evvelkilerin hiçbirisinde bulunmayan iki hikmet; ferdiyetin yüceliği ve güzellik sevgisidir. Güzellik sevgisi tekamülün son aşamasıdır. Fatih'in de, onu takip eden Osmanlı padişahlarının da şehzadelikleri sırasında *Füsusu'l-Hikem*'le eğitildiklerini biliyoruz. Dolayısıyla Osmanlı padişahları, bu konuyu gerçekten müdrik bulunuyorlardı.

Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra, şehir ile ilgili iki önemli icraatta bulunur. İlkin, Ayasofya'ya bir minare ilave eder. Bir an için, Ayasofya'yı minaresiz olarak tahayyül edelim. Şehrin yapı yığınının içerisinde, diğerlerinden daha ileri bir safhada bulunmaktan başka özelliği olmayan iri bir yapı görürüz, başka bir şey değil. Fatih, Ayasofya'ya minare ilave ettirerek tarihin, geçmiş kültürün anlaşılmasını sağlamış ve kendi yerinin ne olduğunu ifade etmiştir. Kendi adının nasıl bir geleceği hazırlayacağını da işaretini vermiştir. İkinci olarak, Ayasofya'nın üzerinde bulunduğu tepe kadar önemli bir başka tepede, inşası tamamlanmış olan Havariler Kilisesi'nin temelleri üzerinde, Fatih Camii'ni yaptırır. Nasıl ki bir peygamberin hikmetine öbür peygamberin hikmeti eklenerek insaniyet gelişmiş ise, Fatih de, bu sürekliliğin bir örneğini sunmak ister gibi, o tepede Fatih Camii'ni inşa ettirir. Tabii ki Fatih'in yaptıkları bunlarla sınırlı değildir. İstanbul'un fethine katılan paşaları ve komutanları; Mahmut Paşayı, Murat Paşayı, Rum Mehmet Paşayı ve diğerlerini, İstanbul'un güzelliğine güzellik katmakla görevlendirir. İstanbul'un çeşitli köşelerinde, Aksaray'da, Üsküdar'da bir tepede ya da Mahmut Paşadaki başka bir tepede yer alan küçük eserler, İstanbul'un, oluşmakta olan Osmanlı dünyasının yeni yerleşme alanlarının merkezlerini vücuda getirir ve o merkezlerin inanç sembolleri ile güzellik unsurlarını teşkil ederler.

Sultan II. Beyazıt, Ayasofya ile Fatih Camii arasına kendi adıyla anılan camiye inşa ettirir. Bu üç külliye'nin oluşturduğu sıra, müthiş bir şiirsel güzellik taşır. Beyazıt Camii'ni takip eden büyük eser, Yavuz Sultan Selim'in inşa ettirdiği Sultan Selim Camii'dir. Bütün sultanlar, İstanbul'un silueti üzerine –mevcut siluetin güzelliğini tamamlayacak- yeni bir unsur

ekler. Eklenen her unsur, bu oluşumun daha evvelkilere göre -ve onları göz önünde tutarak- bir adım öteye götürülmesini ve yeni bir nitelik kazanmasını mümkün kılar. Fatih Camii, Sultan Selim Camii yapılmadan evvel, bu büyük güzelliklerin bir ucunda duruyordu. Sultan Selim Camii yapıldığında, Fatih Camii de, bu güzellikler manzumesinin içine yerleşti. Şehzade Camii ise, Fatih ile Beyazıt arasındaki tepelerde değil; ikisinin arasındaki düzlükte ve Haliç'e ve Marmara'ya bakan bir noktada inşa edilir. Bu yerlerin seçimi namütenahi bir önem taşır. Böyle bir olayı Orta çağ'da, Batı Avrupa'da, büyük abidelerin inşasında akıldan geçirmek bile mümkün değildir. Çünkü meydana getirilen insan katkısının, Allah'ın yarattığı topografyaya göre nasıl bir yere oturacağını, o topografyaya nasıl bir güzellik katacağını Batı Avrupa'nın insanları gündemlerine almıyorlardı. Edirnekapi'daki Mihrimah Sultan Camii, bütün bu oluşumun sonuna konmuş bir noktadır. Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii ise bütün bu oluşumu karşıdan seyreden bir nokta olarak ortaya çıkar. Allah'ın yarattığı güzellik ile insan dehasının bu müthiş uyumu, insanlık tarihinde benzerine kolay kolay rastlanılmayan bir olaydır.

İstanbul yalnız camilerden ibaret değildir. İstanbul, insanların yaşama biçimi bakımından bir güzellikler dünyasıdır. Yalnız, şehrin içerisinde yaşanmaz, Haliç'te de yaşanır. Bir kıyından öbür kıyıya kayıklarla geçilir. Meşhur mesire yerleri vardır. Bu mesire yerleri çoğunlukla Boğaz çevresinde yer alır. Bu eşsiz güzelliğin korunması ve geliştirilmesi için büyük bir itina gösterilir. Fatih, fethin ertesi günü Okmeydanı'nın bir çayır olmasına karar verir. II. Beyazıt döneminde bu çayır genişletilir. Üzerinden çatal tınaklı hayvanların geçmesi yasaklanır. Aynı şey Kâğıthane, Alibeyköy çayırları ve Boğaz mesireleri için de geçerlidir. Öyle ki insanlar bu çayırlara yalnız bazı mevsimlerde girebilirler. Bu düzeni yaşatmak için de çayır bekçileri vardır. Yamaçlardaki fundaların güzel, alçak dokusu ağaçlara ağaç olma niteliğini kazandırır. Bu alçak bitkilerin örtüsünü muhafaza etmek ve idame ettirmek için fundacı takımları oluşturulur.

Bunlardan başka, evlerden de söz edilmesi gerekir. Camilerin her minaresi, her şerefesi, her yarım ufak kubbesi nasıl bir ziynet ise, şehir için her evin az meyilli çatısı, saçağı, cumbası, penceresi de böyle bir ziynettir. Pencere dizgileri ile tezyin edilen bina cepheleri, cumbaların gölgeleri altında kalan alt katlar, bu evrenin arasında ağır renkli ağaçları ile büyük abidelerin kaidelerinden itibaren denize kadar sarkan az meyilli geniş saçakların altındaki koyu mor renkli evler önceden kararlaştırılmış,

belirlenmiş ve öylece dondurulmuş bir düzen değil; silüeti adım adım bir evvelkine dayanarak vücuda getirilmiş eşsiz bir şehir dokusu oluşturur.

1928'de ahşap yapıların yapılmasının yasaklanmasından yıllar evvel, 1919'da, genç bir insan, sonraları modern mimarlığın öncü ismi Le Corbusier, Balkanları geçip İstanbul'a geliyor ve bir süre İstanbul'da kalıyor. Beyoğlu'nda kalırken yabancılar, kendisine, "Sakin karşı tarafa gitme! Seni öldürürler! Onlar vahşidirler" diyorlar. O aldırıyor. İstanbul'un bütün sokaklarını geziyor. Modern mimarının pek çok temel ilkesi bu gözlemler sonrası oluşuyor. Modern mimari ilkelerinin birçok unsuru o seyahatteki notlarda mevcut. 1919'da İstanbul'dan ayrılıyor. Vapurda defterine kroki çizer ve bazı cümleler ekliyor. Diyor ki:

Allah'ın yarattığı, güzel ihtivalarla, yükseliş ve alçalışlarla oluşan İstanbul'un bu eşsiz topografyası üzerine Osmanlılar camilerini ekleyerek, Allah'ın yarattığı bu güzel silüeti, hiçbir şekilde erişilemeyecek insan türünü eşsiz bir güzelliğe dönüştürdüler. Büyük abidelerin kaidelerinden başlayarak, denize doğru az meyilli ve aşı boyalı geniş saçakların altındaki koyu mor renkli evlerin pencere dizgileri ile tezyin edilen bina cepheleri, daha sonra cumbaların gölgeleri altında kalan alt katlar, bu evrenin arasında koyu dişili ağır renkli ağaçlarla bu şehir dokusu, bu büyük abidelerin kaidelerinden denize kadar sarkan eşsiz muhteşem bir İran halısını hatırlatıyor.

İnsanlık tarihinde, muhteşem bir eseri, böylesine bir tutarlılıkta ortaya koymuş ve şimdi işaret etmek istediğim bir diğer unsurla, insanların katılımı ile gerçekleşmiş böyle bir düzeni meydana çıkarmış başka hiçbir örnek yoktur. Bu minvalde Pekin'i de örnek vermek istiyorum. Pekin, müstesna bir yer. Sarayın altında uzanan yamaçlardaki beyaz duvarlar, evlerin bahçelerini sokaktan ayırıyor. Bu beyaz badana yemiş duvarların üzerinde siyah kiremitler, siyah kiremitlerin de üzerinde altın sarısı, turkuvaz yahut nar çiçeği renkte kırmızı mahya kiremitleri duvarların üzerine örtüyordu. Evler -ev sahibinin ekonomik durumunun iyi olmayışına bağlı olarak, daha küçük değilse eğer- üç kısımdan oluşuyor. İki kısım ailenin yaşayacağı, üçüncü kısım ise misafirin kabul edileceği yerdir. Bu evlerin çatıları, birbirlerine göre biraz daha yüksek yahut biraz daha alçak oluyor. Onlar da renkli kiremitlerle kaplanıyordu. Bahçesinde bir tanesinin bulunması şart olan muhteşem yeşil ağaçlarla dolu şehir, tarif edilmez bir güzellik teşkil ediyordu. Bütün bunlar, feodal döneme ait görüldüğü için yok edildiler. İnsanlık tarihinin asıl vahşileri bu güzellikleri yok edenlerdir!

Şimdi, İstanbul ile Pekin arasındaki farkı bilmek namütenahi önem taşıyor. Pekin'de insanların evleri biraz büyük yahut biraz daha küçük olabiliyordu. Ama her şey önceden kararlaştırılmış, önceden belirlenmiş ve öylece dondurulmuş bir düzene göre devam etmekteydi. Halbuki İstanbul'un yahut Bursa'nın yüz silueti, biraz evvel anlattığım gibi, hep adım adım, bir evvelkine dayanarak vücuda getirilmesi ile oluşmuştur.

Bu eşsiz oluşum; mutlak bir tarih bilincinin, mutlak oluşumun bir süreç olduğu idrakinin ve geleceğini bu idrak içerisinde güzelleştirmek iradesinin bir yansımasıdır. Her birey, insanı yücelten ve insana saygılı, güzel bir dünya inşa etmenin sorumluluğunu üzerinde taşımış ve evini yaparken diğer insanlarla arasındaki fiziki ve sosyal mesafeleri düzenlediği bilinciyle hareket etmiştir. Bu hareket tarzı sayesinde; bir taraftan sosyal ve fizikî ilişkiler düzeninin en yüksek seviyede güzelleştirilmesi sağlanırken, öte taraftan, insanlık tarihinin en büyük mucizelerinden biri meydana getirilmiştir. İşte fethin kapısını açtığı dünya budur!

* Doç. Dr., Mimar.